

Makale Gelişi:
22.11.2023
Makale Kabulü:
15.12.2023

Araştırma
Makalesi

BENZEŞEN VE AYRIŞAN YÖNLERİYLE TUNUS'TA İSLAMCI PARTİLER

Doç. Dr. Akif ÇARKÇI
Düzce Üniversitesi,
Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi,
Ulusallararası İlişkiler Bölümü
akifcarkci@duzce.edu.tr
 0000-0001-6522-7140

ÖZET

Tunus, bölgedeki diğer ülkelerle benzer şekilde İslami hareketlerin yoğun olarak yer aldığı bir ülkedir. Ülkede bulunan İslami hareketleri tasavvuf ekolleri ve diğer hareketler olarak ikiye ayırmak mümkündür. Tunus'ta ortaya çıkan İslami hareketlerin bazıları başlangıçta kendilerine biçtikleri role sadık kalarak devlet ve siyaset konusunda iddia sahibi olmamışlardır. Bu çizgideki hareketlerin çoğunu tasavvufi ekoller oluşturmaktadır. Ancak İslami Yöneliş hareketi ve benzeri hareketler bir süre sonra Tunus'un katı laik anlayışına bir itiraz olarak ortaya çıkmışlar ve birer siyasi partiye dönüşmüşlerdir. Bazı İslamcı partiler İslam Devleti ve hilafet gibi amaçlarla ortaya çıkarken, bazı partiler de sadece sosyal hayatta dinin ihmal edilmemesi fikri üzerine yoğunlaşarak daha çok demokrasi, refah ve özgürlük gibi kavramlara yoğunlaşmışlardır. Hangi fikre sahip olurlarsa olsunlar Tunus'taki İslamcı partilerin anayasal düzen içinde faaliyet gösterdikleri ve şiddet yanlısı olmadıkları anlaşılmaktadır. Bu konular ekseninde, çalışmamızda Tunus'ta kurulan İslamcı siyasi partiler ele alınmış, bu partilerin benzeşen ve birbirinden ayrılan yönleri ortaya konmuştur. Genellikle ılımlı çizgiye sahip oldukları anlaşılan partilerin özellikle sosyal programlarında pek çok açıdan ortak özellikler taşıdıkları gözlemlenmektedir. Çalışmamızda yöntem olarak ise literatür tarama metodu kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tunus, İslami Hareketler, İslamcı Partiler.

Atıf Bilgisi: Akif Çarkçı, "Benzeşen ve Ayrışan Yönleriyle Tunus'ta İslamcı Partiler", *Ulusallararası Siyaset Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2023, ss.39-51.

Çıkar Çatışması Beyanı:
Etik Kurul Onayı:
Finansal Destek Beyanı:
Yazar Katkı Beyanı:

Yazar çıkar çatışması beyan etmemiştir.
Yazar etik kurul onayı gerekmediğini beyan etmiştir.
Yazar finansal destek almadığını beyan etmiştir.
1. yazar %100

10.5281/zenodo.10432066

Article Received:
22.11.2023
Article Accepted:
15.12.2023

Research Article

SIMILARITIES AND DIFFERENCES BETWEEN ISLAMIST PARTIES IN TUNISIA

ABSTRACT

Tunisia, similar to other countries in the region, is a country where Islamic movements are intensively involved. It is possible to divide the Islamic movements in the country into two as Sufi schools and other movements. Some of the Islamic movements that have emerged in Tunisia have remained loyal to the role they initially assigned to themselves and have not made any claims on the state and politics. Sufi schools constitute most of the movements along this line. However, after a while, the Islamic Orientation movement and similar movements emerged as an objection to Tunisia's rigid secularism and turned into political parties. While some Islamist parties emerged with goals such as the Islamic State and the caliphate, others focused on the idea that religion should not be neglected in social life and concentrated more on concepts such as democracy, prosperity and freedom. Regardless of their ideas, it is understood that the Islamist parties in Tunisia operate within the constitutional order and are non-violent. In the light of these issues, this study analyzes the Islamist political parties established in Tunisia and identifies their similarities and differences. It is observed that the parties, which are generally understood to have a moderate line, have common features in many aspects, especially in their social programs. Literature review method was used as a method in our study.

Key Words: Tunisia, Islamic Movements, Islamist Parties.

To Cite: Akif Çarkçı, "Benzeşen ve Ayrışan Yönleriyle Tunus'ta İslamcı Partiler", *Uluslararası Siyaset Dergisi / US Journal*, Vol.1, No.1, 2023, ss.39-51.

Conflict of Interest Statement:

Author declared no conflict of interest

Ethics Committee Approval:

Author declared article does not require ethics committee approval

Financial Support Statement:

Author declared that they did not receive financial support

Author(s) contribution Statement:

1th author 100%

10.5281/zenodo.10432066

1. Giriş

Çalışmamızda Tunus'ta kurulmuş İslâmcı siyasi partiler ele alınmıştır. Bu partilerin siyasi yönelimlerinin belirlenmesi ve kuruldukları şartların daha iyi anlaşılması için, öncelikle Tunus'un yakın dönem siyasi tarihine bakılmış, sonrasında Tunus'ta bu siyasi partileri etkilemiş İslâmî hareketlere değinilmiş, ilerleyen bölümde ise Tunus'ta kurulan İslâmî yönelimli partilere yer verilmiştir. Son kısımda ise söz konusu partilere ilişkin olarak bir değerlendirme ve analiz yazılarak çalışma nihayete erdirilmiştir.

Tunus'ta kurulmuş İslâmcı partiler Hizbü't-tahrîr, Nahda, Adalet ve Kalkınma Partisi, Cephetü'l İslah, Hizb el-Asala, Merhamet Partisi ve Ümmetçi Birlik Partisi olarak sıralanabilir.

İslâmî Yöneliş Hareketi içinden doğan ve daha sonra siyasi parti haline gelen Nahda, Tunus'taki en etkili İslâmcı parti olarak bilinmektedir. Kökleri 1970'li yıllara dayanan İslâmî Yöneliş Hareketi ve kurucusu Raşid Gannuşî Tunus'un siyasi hayatında uzun süre etkili olmuş bir isimdir.

Tunus'ta İslâmî siyaseti etkileyen dış kaynaklı üç ana akım, Şiilik, Müslüman Kardeşler Hareketi ve Tebliğ Cemaati olarak öne çıkmaktadır. Bu üç yapının etkilediği ve daha sonra İslâmcı partiye dönüşecek olan İslâmî yapılar Tunus'ta uygulanan sert laikliğe bir tepki olarak ortaya çıkmışlardır. Tasavvufi ekollerin ise kurumsal olarak organik siyasetle güçlü bağları yoktur. İlerleyen kısımlarda bu konulara değinilecektir.

Çalışmamızda esas alınan ana metot literatür tarama yöntemidir. Söz konusu partilere ve İslâmî hareketlere ilişkin bilgiler partilerin web sayfaları, think-tank kuruluşlarına ait raporlar, konuyla ilgili makale ve tezler, araştırma raporları, gazete, dergi, internet medyası haberleri ve kitaplardan elde edilmiştir. Türkçe, Fransızca, İngilizce ve Arapça kaynaklardan konuya temas eden yayınlar taranmış, çeşitli bilgiler derlenmiş ve bu derlemeden damıtılan bilgiler çalışmada kullanılmıştır. Analiz kısmında ise konuya ilişkin çeşitli değerlendirmeler yapılarak elde edilen bulgular yararlanıcılarla paylaşılmıştır.

Çalışmanın alana katkısı ise Tunus siyasetinde var olan partilerin karşılaştırmalı bir analizinin yapılmış olmasıdır. Tunus'taki İslami partilerle ilgili çalışmaların çoğunda Nahda merkeze alınmakta, Nahda dışındaki partilerin yapıları hakkında malumat verilmemektedir. Çalışmamızda Nahda dışındaki partilere de yer verilerek siyasi yönelimleri hakkında çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır.

2. Tunus'un Yakın Dönem Siyasi Tarihi

Tunus, bağımsızlığını 20 Mart 1956'da kazanmıştır. 1957 yılına kadar Hüseyini ailesinden Emin Bey kral olarak iktidarda kalmış, aynı yıl cumhuriyet ilan edilerek Emin Bey'in başbakan tayin ettiği Habib Burgiba ilk devlet başkanı olarak bütün yetkileri üzerine alarak siyasi iktidarı elde etmiştir.¹

Burgiba ülkeyi otoriter bir anlayışla yönetmiş, yapılan anayasa ile yasama ve yürütme yetkileri cumhurbaşkanında toplanmıştır. 1957 ile 1969 yılları arasında Tunus'ta başbakanlık makamı kaldırılmıştır.² Nasırcı Arap sosyalizmini benimseyen Burgiba 1974 anayasa değişikliği ile kendisini ömür boyu cumhurbaşkanı olarak ilan etmiştir.³ 31 yıl iktidarda kalan

¹ Ahmet Kavas, "Tunus", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 41, TDV Yayınları, İstanbul, 2012, s.388.

² Emma Murphy, "Habib Bourguiba", *Encyclopaedia Britannica*, 30.07. 2023 (Çevrim içi)
<https://www.britannica.com/biography/Habib-Bourguiba>, 04.12.2023.

³ Gülay Döner, *Ortadoğu'da Büyük Çözülme, İlk kıvılcım Tunus Devrimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2014, s.51.

Burgiba kendi döneminde bütün muhafazakâr hareketleri bastırmıştır. 80'li yıllarda muhalefetin güçlendiği dönemlerde dahi hiçbir partinin yüzde beş barajını aşmasına izin verilmemiş, tüm sandalyeler nihayetinde Burgiba'da kalmıştır. Nahda Hareketi'nin yasaklanması ve Raşid Gannûşi'nin tutuklanması da bu dönemde olmuş, partisi yasa dışı ilan edilmiştir.⁴

1987 yılında Burgiba'dan yönetimi Zeynelabidin Bin Ali devralmıştır. 1987'den 2011 yılına kadar ülkeyi yöneten Bin Ali Tunus'ta askeri ataşelik, büyükelçilik, içişleri bakanlığı ve başbakanlık yapmış isim olup, kendisinin döneminde Tunus'un idaresinde batı yanlısı tutum aynen muhafaza edilmiştir. Bin Ali döneminde liberalleşme temel eğilim olarak ortaya çıkmasına rağmen, özellikle Nahda'ya karşı sert bir mücadele yürütülmüştür.⁵ Bin Ali döneminde ülkede birçok siyasi parti kapatılmıştır.⁶

Zeynelabidin Bin Ali döneminde yapılan seçimler demokratik ortamda gerçekleşmemiş, seçimlerde partisi % 90 civarında oy almıştır. 2000'li yıllardan sonra ise ülkede yolsuzluk ve rüşvet alabildiğine artmıştır.⁷ Sermaye ve refah tabana yayılmamış, iktisadi güç yönetici elitin elinde toplanmıştır. Bu kötü ortam ülkeyi Arap Baharı sürecine götürmüş, Tunus'ta halk ayaklanmaları başlamıştır. Şiddetli protestolar ve çeşitli negatif siyasi olayların yaşanmasının ardından çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. 2011 yılında Bin Ali Suudi Arabistan'a kaçmış ve ülkede yönetim değişikliğine gidilmiştir.⁸ Ardından başbakanlığa Muhammed Gannuşi gelmiş, Gannuşi, kabinesinde eski ekipten simaları yanına alınca ülkede huzursuzluk devam etmiştir. Bunun üzerine başbakan hükümeti dağıtmış yeni bir kabine kurmuştur. Halk yeni kabineden de hoşnut olmayınca başbakanlık koltuğu el değiştirmiş, görev El-Beci Kaid es-Sibsi'ye verilerek seçimlere gidilmiştir.⁹

2011 yılında yapılan seçimler tam serbesti içinde gerçekleşmiş, Nahda oyların %37'sini almayı başarmıştır.¹⁰ Nahda ülkedeki laik partiyle koalisyon yapmış, Troyka adı verilen hükümet uzun ömürlü olmamıştır. Ülkedeki siyasi çalkantılar ve suikastlar sona ermeyince, Nahda, teknokrat bir hükümetin kurulmasına yol vermiş, bu arada yeni bir anayasa meclisten geçirilmiştir.¹¹

Tunus'un yeni Anayasası Ulusal Kurucu Meclis'te 26 Ocak 2014 tarihinde kabul edilmiş, aynı yıl içerisinde Parlamento (26 Ekim 2014) ve Cumhurbaşkanlığı (ilk tur: 23 Kasım 2014, İkinci tur: 21 Aralık 2014) seçimleri gerçekleştirilmesinin ardından, laik Nida partisi ve Nahda başarı kazanmışlar, iki parti meclis çoğunluğunu elinde tutmuştur. Nida Partisi'nin kurucusu olan El-Beci Kaid es Sibsi ise ülkenin yeni cumhurbaşkanı olarak sahneye çıkmıştır.¹² 2019 yılında yapılan seçimlerde ise Nahda parlamentonun çoğunluğuna sahip olarak seçimlerden zaferle çıkmış, ikinci tura kalan cumhurbaşkanlığı seçimi neticesinde ise ülkenin yeni cumhurbaşkanı Kays Said olmuştur.

⁴ Harun Sakınan, "Tunus'un Yakın Tarihi", *Stratejik Ortak*, 09.01.2020, (Çevrim içi) <https://www.stratejikortak.com/2020/01/tunus-tarihi-turkiye-iliskileri.html>, 16.10.2023.

⁵ Döner, a.e., s.51.

⁶ Sakınan, a.e.

⁷ "Obituary: Zine al-Abidine Ben Ali", *BBC News*, 19.09.2019, (Çevrim içi) <https://www.bbc.com/news/world-africa-12196679>, 18.10.2023.

⁸ Yusuf Sayın, Arap Baharı ve Tunus'un Yasemin Devrimi'ni Yeniden Anlamak, *International Journal of Politics and Security*, 2019: 1(2), s. 106.

⁹ Sakınan, a.e

¹⁰ Hatice R. Dursun, *Otoriter Laiklikten Demokratik Laikliğe Türkiye ve Tunus'ta Din Devlet İlişkilerinin Dönüşümü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016, s.244.

¹¹ Sakınan, a.e.

¹² A.e.

4. Tunus'ta İslâmî Hareketlerin Genel Görünümü

Tunus'ta belli başlı İslâmî hareketler; Tebliğ Cemaati, İlerici Müslümanlar, Şiiler, İslâmî Yöneliş Hareketi, Arusiye Tarikatı, Şazeliye Tarikatı, Azzuziye Tarikatı, Ticaniyye Tarikatı ve Kadirilik olarak sıralanabilir.

Tebliğ Cemaati Pakistan- Hindistan havzasında ortaya çıkan bir İslâmî yönelim olmasına karşılık Tunus'ta da etkili olmuştur. Bir dönem İslâmî Yöneliş Hareketi lideri Raşid Gannuşi'nin de içinde bulunduğu cemaat, siyasetten uzak pozisyonuyla dikkat çekmektedir. Cemaat mensupları İslâmî eğitimi ve tebliği her şeyin üzerinde gördüklerinden siyasetten uzak kalmayı tercih etmektedirler.¹³

Yetmişli yıllarda Nahda'dan ayrılan bazı Müslümanların İlerici Müslümanlar Hareketi ise Tunus'ta dikkat çeken bir başka İslâmî oluşumdur. Tunus'ta bu hareket İslâmî sol olarak da anılmaktadır. Ahmide Neyfer ve Selahattin Curşi gibi isimler hareketin önde gelen isimleri olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Müslüman Kardeşler çizgisine yakın olan hareket daha çok üniversite çevrelerinde filizlenmiştir. Modern bir İslâmî yapılanmayı ve ılımlılığı tercih etmişlerdir.¹⁴

Tunus'ta etkili olan bir diğer grup ise Şiilerdir. İran devriminden sonra Tunus'ta da Şiileştirme çabaları artmış, bazı Nahda mensupları da bu akımdan etkilenmişlerdir. Zira Humeyni tarafından yapılan devrim Gannuşi tarafından da takdirle karşılanmıştır.¹⁵ Zeynelabidin Bin Ali döneminde Şiilere faaliyet serbestisi tanınmıştır. Tunus'ta 200 bine yakın Şii nüfus olduğu belirtilmektedir.¹⁶ Tunus halkı İslâm'ı kabul ettiğinden bu yana itikatta Eş'ari, fıkhıta Maliki, dini terbiyede ise genel olarak tasavvuf yolunu benimsemiş bir halktır. İran devriminden sonra Tunus'ta Şiilik ilgi görmeye başlamışsa da toplam nüfus içinde önemli bir sayıya ulaşamamışlardır. Öte yandan başlangıçta Gannuşi ve Şiiler arasında bir yakınlaşma olmuşsa da daha sonra iki grup arasında çeşitli gerginlikler yaşanmıştır.¹⁷

İslâmî Yöneliş Hareketi ise Tunus'ta mevcut laiklik anlayışına bir itiraz olarak ortaya çıkmış, dinin sosyal hayatta da etkili olmasını savunan bir hareket şeklinde belirlemiştir. 1981 yılında İslâmî Yöneliş olarak ortaya çıkan hareket ilerleyen yıllarda siyasi platforma yönelmiş Nahda Partisi olarak Tunus'un siyasi hayatında etkili olmuştur. Hareketin en bariz ismi Raşid Gannuşi'dir.¹⁸ İslâmî Yöneliş Hareketi'nin seyri Gannuşi'nin hayat öyküsü ile eşdeğerdir. Burgiba öneminde hareket ciddi baskılarla karşı karşıya kalmış, Gannuşi hapse ve sürgüne gönderilmiştir. Gannuşi'nin eğitim metodu Muhammed Kutub'a, düşünsel boyutları ise İbn Teymiyye ve Seyyid Kutup'la benzeşmektedir. Toplumsal sorunlar konusunda ise Tahir b. Aşur ve Malik b. Nebi'den etkilenmiştir. Bütün bunlar göz önüne alındığında İslâmî Yöneliş Hareketi başlangıçta İhvan'dan etkilenmiş sonrasında Malik Bin Nebi gibi Kuzey Afrika kökenli aydınlar ve İbn Teymiyye gibi ulemanın görüşlerini faaliyetlerine rehber edinmiştir denilebilir.¹⁹

¹³ M. Manazır Ahsan, Cemaat-i Tebliğ, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 7, İstanbul, 1993, s.293.

¹⁴ Ahmet Gökçen, *Bir Sosyal Hareket Olarak Tunus'ta En-Nahda Hareketi ve 2011 Tunus Devrimi Üzerine Etikeleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2015, s.89

¹⁵ Abdullah Aydoğan Kalabalık, "Tunus Devriminin Arkasındaki İslâmî Hareketler", *Dünya Bülteni*, 24.01.2011, (Çevrim içi) <https://www.dunyabulteni.net/haber-analiz/tunus-devriminin-arkasindaki-İslâmî-hareketler-h144287.html>, 18.11.2023.

¹⁶ Füsün Soykan, "Tunus", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2012, (Çevrim içi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/tunus>, 04.12.2023.

¹⁷ Aydoğan, a.e.

¹⁸ M. Tahir Kılavuz; M. Hüseyin Mercan; Süleyman Güder, *Ortadoğu'da İslamcı Siyaset*, İlke Derneği Yayınları, İstanbul, 2014, s.49.

¹⁹ Mohammad Affan, "Nahda Hareketi Seküler Bir Parti mi?", *Al Sharq Strategic Research*, (Çevrim içi) <https://research.sharqforum.org/tr/2016/06/14/nahda-hareketi-sekuler-bir-parti-mi/>, 18.11.2023.

Tunus'ta faaliyet gösteren belli başlı tarikatlar ise Arusiyye, Azzuziyye, Ticianiyye, Kadiriyye gibi tasavvuf ekollerinden oluşmaktadır. Tarikatların pek çoğunun kurumsal olarak siyasetle ilişkileri yok denecek kadar azdır. Bazı Ticianiyye mensuplarının siyasetle ferdi olarak iştiğal ettikleri bilinmektedir.

5. Tunus'ta İslâmcı Partiler

Tunus'taki İslâmcı partiler, aralarında çeşitli nüanslar bulunmakla birlikte, en çok bilineninden başlayarak, Gannuşi liderliğindeki Nahda Hareketi, Müslüman Kardeşlerden ayrılan Hizbü't-tahrîr, Tunus'un Ak Partisi olarak bilinen Adalet ve Kalkınma Partisi, Cephetü'l İslah, Hizb el- Asala, Merhamet Partisi ve Ümmetçi Birlik Partisi olarak sıralanabilir. Çalışmada sadece İslami partilere yer verilmiş olmasının sebebi Tunus'taki İslamcı partilerin kıyaslamalı bir şekilde ele alınarak aralarındaki yönelim farklarının tespit edilmesidir.

5.1. Nahda Hareketi

Nahda Hareketi Tunus'ta Yeniden Doğuş (Rönesans) Partisi olarak da bilinmektedir. Müslüman Kardeşler Hareketinden etkilenmiş İslâmî yönelimler arasında sayılmaktadır.²⁰ İslâmî Yöneliş Hareketi olarak 1981 yılında ortaya çıkan hareket, Tunus'ta uygulanan laikliğe bir itiraz olarak ortaya çıkmıştır. İsmi 1989 yılında Nahda (Uyanış) hareketi olarak değiştirilmiştir.²¹ 1960'larda ders halkaları şeklinde ortaya çıkan hareket, 1970'li yıllarda teşkilatlanmış, kurumsallaşmasını 1980'de tamamlamıştır. İslâmî Yöneliş Hareketi, Zeytuniye medresesi kapatıldıktan sonra Tunus'ta İslâmî eğitimin önemli bir merkezi haline dönüşmüş, Raşid Gannuşi, Abdülfettah Moro gibi isimler harekete liderlik etmişlerdir. Tunus siyasetinde önemli bir yeri olan Nahda Partisi işte bu hareketin temelleri üzerinden yükselmiştir. 1981 yılında partileşen hareketin faaliyetlerine Habib Burgiba döneminde bir süre göz yumulmuş daha sonra partinin yasadışı faaliyette bulunduğu gerekçe gösterilerek başta Gannuşi olmak üzere pek çok müntesibi tutuklanarak cezaevine gönderilmişlerdir.²²

Bugün Tunus siyasetinde etkili olan Nahda Partisi, anayasal cumhuriyetçi düzen içerisinde, siyasi partiler yasasına bağlı kalarak, referansı İslâm olan milli bir partidir. Parti, Tunus'un demokratik yapısına ve Tunus halkının inançlarına saygı duymakta, modern Tunus'un inşası için yola çıktığını ifade etmektedir. Nahda, Arap birliğine karşı çıkmamakta, İslâm birliğini merkeze alarak Filistin'in kurtuluşu için de çalışmaktadır.²³

Partinin isimlendirilmesi "Nahda Hareketi" şeklinde olup, sembolü, bir güvercin, bir yıldız ve bir zeytin dalından oluşmaktadır. Partinin sloganı ise: "Özgürlük, Adalet, Kalkınma" gibi üç kelimedenden oluşmaktadır. Partinin siyaseten temel vurguları ise insan hakları, hukuk ve ekonomidir.²⁴ Nahda Hareketi siyasetinde insan haklarını esas alan, iktisadi bakımdan kalkınmış bir hukuk düzeni vurgusu yapmaktadır.

Nahda Hareketi'nin temel siyasi amaçları arasında; Ulusal birliği ve bağımsızlığı korumak, Mağrip birliğini pekiştirmek, ılımlı kültürün pekişmesine, İslâmî Arap kimliğinin derinleşmesine katkı sağlamak, demokratik, medeni ve adaletli bir devlet inşa etmek, sivil toplumun gelişmesini sağlamak, halk egemenliğini pekiştirmek, insan haklarını korumak,

²⁰ "Ennahda Party", *Encyclopedia Britannica*, 01.11. 2023, (Çevrim içi)
<https://www.britannica.com/topic/Ennahda-Party>, 04.01.2023.

²¹ Kılavuz vd., a.e., s.49.

²² A.e., s.50.

²³ Nina Eikesæth, *Islamism and Democracy Is the Tunisian En-Nahda an Example of a Democratic Islamist Movement?*, University of Oslo, December 2003, ss. 73-74.

²⁴ Özge Özkoç, "Tunus'ta Demokrasiye Geçiş Süreci Ve En-Nahda'nın İdeolojik Dönüşümü", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 74 (3), 2019, s. 704.

siyasi çoğulculuğu sağlamak, medya özgürlüğünden yana olmak, kamusal özgürlüklerin önünü açmak, kadının statüsünü güçlendirmek, aileyi korumak, çocuk ve gençlerin bakımını, gelişimini ve geleceğe hazırlanmalarını temin etmek, küresel sisteme açılmış, Mağrip, Arap ve İslâm entegrasyonunu sağlayacak milli bir ekonomik yapı gibi amaçlar bulunmaktadır.²⁵

Nahda'nın örgütlenme yapısı ise üç düzeyde gerçekleşmiştir. Bunlar: merkezi yapılar, bölgesel yapılar ve yerel yapılardır. Merkezi yapı; genel kongre, şura meclisi, hareket lideri, yürütme kurulu, tüzük komisyonu, mali denetim ve gözetim komisyonundan oluşmaktadır.²⁶

Genel kongre partinin en üst gücü ve en yetkili organıdır. Dört yılda bir genel çoğunluk sağlanarak toplanır. Genel kongre olağanüstü şekilde toplantı da yapabilir. Bu; hareket liderinin isteği veya şura meclisinden üç üyenin isteği ile çoğunluğunun sağlanma şartıyla mümkün olmaktadır. Şura meclisi, 150 üyeden oluşmakta olup, bu sayının 2/3'ünü kongreye katılan üyeler gizli oyla belirlerler. Geri kalan üçte bir ise bölgeler, yurt dışında yaşayan hareket üyeleri, gençler, kadınlar, parlamento üyeleri ve partinin hükümetteki grubundan oluşmaktadır.²⁷ 1991'den günümüze kadar hareketin liderliğini Râşid Gannûşî üstlenmektedir.

Nahda Hareketi 1989 yılında yapılan seçimlere parti olarak katılamamış ancak üyeleri bağımsız olarak bu seçimlere girmiştir. 89 seçimlerinde aşağı yukarı %10 ila 17 arasında oy almışlardır.²⁸ Nahda Hareketi 1989 ile 2011 yılları arasında yapılan seçimlere katılamamıştır. 2011 seçimlerinde ise kullanılan toplam oyun %37,04'ünü alarak parlamentoda bulunan 217 sandalyeden 89'unu kazanmıştır. 2014 seçimlerinde partinin oyu %10 kadar düşmüş, hareket toplam oyların %27,79'unu alarak 217 sandalyeden 69'unu kazanmıştır. 2019 seçimlerinde bir miktar daha oy kaybıyla karşılaşan parti toplam oyların 19.63'ünü alarak parlamentoda sadece 52 sandalye kazanabilmiştir.²⁹ Arap baharı sürecinde, Tunus özelinde Yasemin Devrimiyle birlikte, Nahda Partisi Tunus'ta en yaygın ve en teşkilatlı parti haline gelmiştir. 2011 seçimlerinde ülkede birinci parti konumuna yükselmiştir.

5.2.Hizbü't-tahrîr

İslâmî Yöneliş Hareketi gibi Müslüman Kardeşlerden etkilenen bir başka siyasi parti ise Hizbü't-tahrîr'dir. Müslüman Kardeşler Hareketi'nden ayrılan Tagiddin El-Nebhani tarafından, 1953 yılında Kudüs'te kurulan ve 173 yılında Tunus'ta da etkili olmaya başlayan hareket Tunus ordusu içinde kısa zamanda etkili hale gelmiştir. Öyle ki ordu içinde bazı subaylar darbe yapma girişimiyle dahi suçlanmışlardır. Hizbü't-tahrîr üyeleri, 1983, 1986, 1990 ve 2006 yıllarında yargılanmışlar, üzerlerindeki baskıya rağmen ülkedeki faaliyetlerini devam ettirmişlerdir.³⁰

Hareketin faaliyetlerine Habib Burgiba ve Zeynelabidin Bin Ali dönemlerinde izin verilmemiş, hareket ancak 17 Haziran 2012'de partileşebilmiştir. Resmi statü kazanan parti hilafeti İslâm dünyasında tekrar hâkim kılmayı hedeflemektedir. Partinin Tunus'taki üyeleri ve faaliyetleri hakkında net bilgiler bulunmamaktadır. 2016 yılında devlet, partinin faaliyetlerini partiler ve dernekler kanununa aykırı bulunduğu gerekçesiyle durdurmuştur.³¹

²⁵ Ahmet Gökçen, *Bir Sosyal Hareket Olarak Tunus'ta En-Nahda Hareketi ve 2011 Tunus Devrimi Üzerine Etkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2015, s.89.

²⁶ A.e., s.89.

²⁷ A.e.,s.140.

²⁸“Ennahda Party”, *Encyclopedia Britannica*, 01.11.2023, (Çevrim içi)

<https://www.britannica.com/topic/Ennahda-Party>, 04.01.2023.

²⁹ A.e.

³⁰ Kalabalık, a.e.

³¹“Tunus'ta Siyasi Yasaklama”, *Haberler.com*, 16.08.2016, (Çevrim içi) <https://www.haberler.com/tunus-ta-siyasi-yasaklama-8704310-haberi/>,18.11.2023.

Hizbüt-tahrîr, ABD, Afganistan, Avustralya, Avusturya, Belçika, Birleşik Krallık, Cezayir, Fas, Kuveyt, Lübnan, Mısır, Özbekistan, Pakistan, Sudan, Suriye, Tacikistan, Tunus, Türkiye, Suriye, Ürdün gibi ülkelerde faaliyet göstermektedir. Mart 2012’de Tunus’ta geniş katılımlı bir kadın konferansı düzenleyen hareket uluslararası ölçekte organize olmuş, Tunus devleti tarafından “katı İslâmcı grup” olarak adlandırılan bir harekettir.³²

5.3.Adalet ve Kalkınma Partisi

18 Mart 2011 tarihinde partileşen Tunus Ak Parti’sinin kurucu lideri Muhammed Salah Hedri’dir. Hedri, Tunus’ta, “devrimin çocuğu” olarak bilinmektedir.³³ Tunus’ta Zeynelabidin Bin Ali devrildikten sonra uzantısı “adalet ve kalkınma” olan yirmiye yakın parti kurulmuştur. Ancak burada söz konusu olan parti, Fas ve Türkiye’deki muadilleri gibi adı Adalet ve Kalkınma Partisi olan siyasi partidir. Adalet ve Kalkınma Partisi 2012 seçimlerinde Tunus parlamentosunda toplam 200 sandalyeden 17’sini kazanmıştır.

Partinin kuruluş amaçlarında; ülkede Arap- İslâm kimliğini korumak, Tunus vatandaşlarını özgürleştirmek, adalet ve kalkınma odaklı bir düzen inşa etmek gibi hedefler bulunmaktadır. Partinin sosyal programında ise yoksulluğa, işsizliğe, ötekileştirmeye, dışlanmaya karşı güçlü bir duruş sergilenmekte, barınma, sağlık ve eğitim gibi alanlara vurgu yapılmaktadır.³⁴

Partinin siyasi programında ise yasama ve yürütme arasında denge ve işbirliği savunulmakta, yargı bağımsızlığına vurgu yapılmakta, halkın kazanımları öne çıkarılmakta, parlamenter sistem içerisinde kalarak siyasi mücadele yapma esasları bulunmaktadır.³⁵

5.4.Cephetü’l-İslah Partisi

Cephetü’l İslah Partisi Tunus’un ilk selefi partisidir. 1980’lerden sonra Londra’da sürgünde bulunan eski bir Tunus İslâmî Cephe hareketi mensubu Muhammed Khouca tarafından 2012 yılında kurulmuştur.³⁶ Kurucusunun ifade ettiği gibi partinin temel ideolojisi İslâm’dır. Kaynağı ise Kur’an’dır.³⁷ Parti demokratik sistem içinde kalarak uzun vadede bir İslâm devleti kurmayı hedeflemektedir.³⁸

Parti, resmi tanınma sürecinde sıkıntı yaşamış, Tunus eski başbakanı Beji Caid el-Sebsi liderliğindeki geçiş hükümeti tarafından milli güvenlik kaygıları nedeniyle iki kez ret yemiştir. Nahda hareketinin baskılarıyla parti tanınmış ve demokratik sisteme katılmıştır. Partinin bazı üyeleri, bağımsız olarak bazıları da Tunus İşçi ve Reform Cephesi saflarında 2011 seçimlerine katılmışlardır.³⁹

Partinin kurucusu olan Khouca, (Tunus Üniversitesi’nde profesör olarak hocalık yapmıştır) “Artık silahlı cihat zamanı değildir, İslâm bir demokrasi ve özgürlük dinidir”⁴⁰ diyerek silahlı mücadele taraftarı olmadığını beyan etmiştir. Parti bu beyanattan da anlaşılacağı üzere hem

³² Rory Mccarthy, “Hizb Al-Tahrîr Tunisia”, Encyclopaedia of Islam, 3th. Ed. Kate Fleet et al., Brill Academic Publishing, 2023.

³³ Zeynep Güranlı, “Davutoğlu’na Tunus’ta AK Parti sürprizi”, *Hürriyet*, 22.02.2011, (Çevrim içi) <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/davutogluna-tunust.a-ak-parti-surprizi-17084811>, 18.11.2023.

³⁴ (Çevrim içi) <https://www.marefa.org>, 31.01.2021

³⁵ (Çevrim içi) <https://www.marefa.org>, 31.01.2021.

³⁶ “Glossary: Islamic Awakening, Great Decisions”, *Foreign Policy Association*, 2014 Edition.

³⁷ Georges Fahmi, “The Future of Political Salafism in Egypt and Tunisia”, *Carnegie Middle East Center*, 16.11.2015, (Çevrim İçi) <https://carnegie-mec.org/2015/11/16/future-of-political-salafism-in-egypt-and-tunisia-pub-61871>, 15.11.2023.

³⁸ “Tunisia grants license to Islamist Salafi party for first time”, *Alarabia News*, 11.05. 2012, (Çevrim İçi) <https://english.alarabiya.net/articles/2012/05/11/213499>, 17.11.2023.

³⁹ Aaron Y. Zelin, “Who is Jabhat al-Islah?”, *Carnegie Endowment for International Peace*, 18.07.2012, (Çevrim İçi) <https://carnegieendowment.org/sada/48885>, 18.11.2023.

⁴⁰ A.e.

İslâmî fikriyata sahip çıkmakta hem de demokratik düzene saygı duymaktadır. Parti ilkesel olarak seçim sonuçlarına saygı duymayı, kuvvetler ayrılığını, iktidar gücünün seçim yoluyla değişmesini, düşünce ve siyasi eylem özgürlüğünü savunmaktadır. Parti, İsrail meselesinde ise “Siyonist İsrail” olarak tavsif ettiği devleti reddetmekte, Filistin davasına sahip çıkmaktadır. Diğer yandan parti ülkedeki etnik ve dini grupların bir arada huzur içinde yaşayabileceğini ifade etmekte, İslâm kültürünün bunu işletmeye müsait olduğunu vurgulamaktadır. Sokak siyasetinde etkili olan parti, ülkede pek çok protesto eylemine katılmıştır. Bilhassa dini anlamda zararlı gördükleri meseleler hakkında protesto eylemleri gerçekleştirmişlerdir. Parti, selefi grupların aksine Nahda'ya karşı durmamış, 2012 yasama seçimlerinde altı kadar bölgede Nahda hareketini desteklemiştir.⁴¹

5.5.Hizb el-Asala

2012 yılında kurulan partinin yöneticiliğini Mouldi Moujahed yapmakta olup Merhamet ve Islah cepheleri gibi Tunus'taki selefi akımların kurduğu partiler arasında yer almaktadır.⁴² Selefi akımlar Tunus'ta 2012 yılında yasallaşmışlardır. Selefi çizgideki partiler genel manada Mısır'daki Nur Partisi'nden etkilenmişlerdir.⁴³

Tunus'taki selefi partiler siyasal sisteme kısa sürede adapte olmuşlar, meşru düzlemde siyaset yapan birimler haline gelmişlerdir.⁴⁴ 2014 seçimlerine giren Hizb el-Asala, iki listede yer almış, Kairouan'da 436 oy (%0.35), Medenine'de 240 oy (%0.20) almış, ancak parlamentoya girmeyi başaramamıştır.⁴⁵

Parti temel ilke olarak ülkede İslâm şeriatını tanıtmayı seçmiş ve Tunus'ta bir İslâmî devlet kurmayı hedeflemiştir. Bu ana hedefin yanında parti tüm Tunus halkı için eşitlik ve adalet, ulusun ahlaki değerlerinin ihlal edilmemesi, medya ve ifade özgürlüğü, tüm sosyal sınıfların sosyal ve siyasal hayata eşit katılımı, kadınlara saygı, kadının sosyal hayattaki rollerinin genişletilmesi ve artırılması, insan haklarının korunması, şiddet ve aşırılığı reddetmek gibi amaçlar da belirlemiştir. Ayrıca parti refahın adil bölüşümü ve sosyal adalet ilkelerine de önem vermekte, gençlere önem vermekte, bilimi ise teşvik etmektedir. Tunus anayasasının yenilenmesi için bir anayasa taslağı da hazırlayan parti, dış politikada Kudüs'ün Filistin'in başkenti olmasını bir siyasi hedef olarak belirlemiştir.⁴⁶

5.6.Merhamet Partisi (Hizb al-Rahma)

Tunus'ta 2012 sonrasında kurulan selefi partilerden birisi de Merhamet Partisi olup, kurucusu uzun süre Kanada'da yaşayan matematik doktoru ve vaiz Said el-Ceziri'dir. 29 maddeli bir programı olan partinin temel ilkeleri arasında adalet, merhamet ve eşitlik gibi değerler bulunmaktadır.⁴⁷

2014 ve 2019 seçimlerine giren parti 2019 seçimlerinde dokuz bölgede liste çıkarmıştır. Halk temsilcileri meclisinde beş milletvekili kazanmıştır.⁴⁸ Merhamet Partisi temelde parlamenter

⁴¹ A.e.

⁴² Isabel Schäfer, “The Tunisian Transition: Torn Between Democratic Consolidation and Neo-Conservatism in an Insecure Regional Context”, *European Institute of the Mediterranean*, Barcelona, 2015, s.15.

⁴³ Rumeysa Köktaş, *Tunus'ta Yükselen Bir Dinamik Olarak Selefi Hareket*, ORMER Perspektif Serisi, No. 11, Nisan 2015.

⁴⁴ Sarah R Loudon, “Political Islamism in Tunisia: A History of Repression and a Complex Forum for Potential Change,” *Journal of Islamic and Middle Eastern Multidisciplinary Studies*, 4 (1), 2015, s.11.

⁴⁵ Heidi Reichinnek, “Hizb Al-Asala (Ha) & Hizb Ar-Rahma (Hr)/ Tunesien”, Phillips Universität Marburg, Januar, 2015, s.1.

⁴⁶ A.e.

⁴⁷ (Çevrim içi) <http://errahmah.com/file/program-parti-errahma.pdf>, 8.04.2021.

⁴⁸ “Tunisie: “Hizb Errahma”, un autre parti islamiste au Parlement”, *Escapade Manager*, (Çevrim içi) <https://www.espacemanager.com/tunisie-hizb-errahma-un-autre-parti-İslâmîste-au-parlement.html>, 15.11.2023.

rejime bağlı kalmakla birlikte Tunus anayasasına İslâm şeriatının dâhil olmasını istemektedir. Partinin tanıtım dokümanlarında, temel amaçlarının Tunus'a yeni bir siyasi anlayış getirmeye çalıştıkları, devlet başkanlarının halk yararına çalışan kimseler olması gerektiği, muhalefetin iktidarı özgürce eleştirebilmesi gerektiği gibi hususlar yer almaktadır. Partinin görüşünde muhalefetin etkin olması gerektiği anlayışı, iktidar gücünü kullananların da bir gün muhalefete düşebilecekleri düşüncesiyle yakından alakalıdır.⁴⁹

5.7. Ümmetçi Birlik Partisi

Kuruluş tarihi 19 Mayıs 2011 olan partinin lideri Muhammed El-Hamidi'dir. Parti, Mağrip, Arap ve İslâm birliğini savunmaktadır. Partinin siyasi çizgisi devrimci değişim olup, haysiyet ve eşitlik gibi değerleri merkez almaktadır. Yine partinin temel prensipleri arasında Tunus'un Arap-İslâm özgün kimliğinin muhafazası, Arap İslâm birliğini halkın iradesine dayandırmak bulunmaktadır. Partinin belli alanlarda İslâmî söyleme sahip çıktığı görülmekte ise de kendisini siyasal İslâm kulvarında görmemektedir. Parti, 2011 Tunus Kurucu Meclis seçimlerinde 217 sandalyeden sadece bir tanesini kazanabilmiştir.⁵⁰ Parti tam olarak İslâmî söyleme sahip olmasa da ümmetçi ve birliğe davet eden siyasi boyutuyla İslâmcı partiler arasında sayılabilir.

6. Değerlendirme ve Analiz

Çalışmamızda Tunus'ta kurulmuş yedi adet İslâmcı partiye temas edilmiştir. Bunların içerisinde siyasi etki bakımından en güçlü olanı Nahda Hareketidir. Nahda'nın kökü İslâmî Yöneliş Hareketi'ne dayanmaktadır. İslâmî Yöneliş Hareketi, Tunus'ta 60'lı yıllarda ders halkaları şeklinde ortaya çıkmış, 80'lerde kurumsallaşmış bir harekettir. Hareketin lideri Gannuşi Suriye İhvanından etkilenmiş bir isimdir. Hareket yapısal olarak bir yandan Mısır Müslüman Kardeşler Hareketi'nden etkilenirken, İslâmî Hareket öğretisi bakımından da Pakistan kökenli tebliğ cemaatinden feyz almıştır. Toplumsal sorunlar karşısında Malik Bin Nebi gibi aydınların fikirlerinden de etkilenen İslâmî Yöneliş Hareketi, İslâmî boyutları ile siyasi boyutları hemen hemen birbiriyle iç içedir. Nahda da bu zengin birikim üzerine kurulmuş, düşünsel köken itibarıyla Muhammed Kutup, Seyyid Kutup, İbni Teymiyye gibi İslâm düşünürlerinden etkilenmiştir. Nahda meşru siyasal düzlemde siyaset yapma yolunu tercih etmiş, şiddete yönelmemiştir. Demokrasi, kalkınma ve özgürlük gibi değerlerle barışık olan Nahda bir İslâmî siyaset odağı olarak ılıman çizgidedir. Yine Nahda'nın bir siyasal parti olarak özellikle kadın meselesine bakışı, modern karakterli bir hareket olduğunu işaret etmektedir.

Hizbü't-tahrîr olarak bilinen parti ise Nahda gibi Müslüman Kardeşler hareketinden etkilenmiş bir siyasal yapıdır. Kurucusu Tagiddin El Nebhani Müslüman Kardeşler Hareketi'nden ayrılmış bir isimdir. Bu parti Nahda'ya göre daha katı bir çizgide bulunmaktadır. Hilafeti İslâm dünyasına yeniden kazandırmak düşüncesinde olan parti Tunus dışında pek çok ülkede örgütlenmiştir. Partiye mensup pek çok subay ordu içinde örgütlenmeye başlayınca Tunus devleti tarafından yakın takibe alınmışlar ve radikal çizgide buldukları gerekçesiyle 2006 yılında faaliyetlerine son verilmiştir.

Adalet ve Kalkınma Partisi ise temelde İslâmî görüşe sahip olup, demokrasi kalkınma ve özgürlük gibi konularda liberal çizgiye yakındır. Arap-İslâm kimliğinin korunmasına vurgu yapan parti yaklaşık olarak Nahda ile benzer bir düzlemde hareket etmektedir. Hizbü't-tahrîr gibi hilafet ve benzeri düşüncelere sahip olmayan parti ılımlı bir çizgide durmaktadır. Adalet ve Kalkınma Partisi sosyal programı itibarıyla Nahda'yla ciddi şekilde benzeşmektedir.

⁴⁹ (Çevrim içi) <http://errahmah.com/abouts>, 8.04.2021.

⁵⁰ (Çevrim içi) <https://www.marefa.org>, 15.12.2023.

Cephetü'l İslah Partisi Tunus'un ilk selefi karakterli partisidir. Partinin temel ideolojisi İslâm'dır. Demokratik sistem içerisinde faaliyet gösteren partinin uzun erimli amacı Tunus'ta bir İslâm Devleti kurmaktır. Bu yönüyle parti hilafeti geri getirmek düşüncesinde olan Hizbü't-tahrîr ile benzer çizgide durmaktadır. Demokrasiye sıcak bakan parti silahlı eylemi reddetmekle Adalet ve Kalkınma Partisi ile Nahda'ya yakın durmaktadır. İsrail meselesinde Hizbü't-tahrîr ile aynı noktada durmakta dış politika anlayışında Filistin'in özgürlüğüne vurgu yapmaktadır. Selefi olmalarına rağmen Nahda'ya karşı durmamışlar, 2012 seçimlerinde Nahda'yı desteklemişlerdir.

Hizb el-Asala ise duruş itibarıyla İslah Cephesi ve Merhamet partisi gibi selefi çizgide siyaset yapmaktadır. Mısır'daki Selefi Nur Partisinden etkilenmişlerdir. Tunus'ta selefi partiler 2012 yılından sonra ortaya çıkmışlardır. Asala da bunlardan bir tanesidir. Tunus'ta bir İslâm Devleti kurmak fikriyle, Cephet'ül İslah ile aynı çizgide durmaktadırlar. Şiddeti ve aşırılığı reddetmeleri ile de Nahda, Adalet ve Kalkınma Partisi gibi partilerle aynı çizgidedirler. Dış politik düzlemde ise Cephet'ül İslah ile benzer fikirlere sahip oldukları Filistin meselesindeki duyarlılıklarından anlaşılmaktadır. Parti, Kudüs'ün Filistin'in başkenti olmasını arzulamaktadır.

Tunus'ta kurulan bir diğer selefi çizgideki parti ise Merhamet Partisi'dir. Tunus anayasasının İslâm şeriatına uygun hale getirilmesi yönündeki fikirleriyle Cephet'ül İslah ve Hizbü't-tahrîr ile benzer çizgide durmaktadırlar. Adalet, eşitlik, refah gibi kavramlar bakımından ise Adalet ve Kalkınma Partisi, Nahda gibi partilerle yan yana durdukları söylenebilir.

Ümmetçi Birlik Partisi ise kendisinin siyasal İslâm ile tanımlanmasına karşı çıkmakla birlikte Tunus'un Arap-İslâm kimliğine yaptıkları vurgu ile kısmen Nahda ile bir miktar da Adalet ve Kalkınma Partisi'yle benzeşmektedir.

Tunus'taki İslâmcı partiler, ana hatlarıyla şiddet ve terör yanlısı değildirler. Meşru anayasal düzlemi ve demokratik ortamı kendilerine temel faaliyet alanı olarak seçmişlerdir. Bazı partiler bir süre meşru düzlemde siyaset yaparak daha sonra İslâmî bir devlet veya hilafet getirme düşüncesine sahip olsalar da demokratik teamüllerden uzaklaşmamışlardır.

Selefi çizgideki partiler ise genel olarak şiddetten yana değildirler ve Mısır gibi ülkelerdeki selefi partilerden etkilenmişlerdir. Bu partiler de ana eğilim olarak ılımlı bir çizgide durmakla birlikte Tunus'un mevcut laik yapısına itiraz etmekte ve İslâm Devleti, hilafet, anayasada şer'i kuralların hâkim olması gibi bazı ortak düşüncelere sahiptirler.

Tunus'taki İslâmcı partilerde göze çarpan bir diğer ortak nokta ise sosyal ve siyasal programlarındaki benzerliklerdir. Pek çoğu adalet, kalkınma ve refah gibi kavramlar hakkında ortak amaçlara sahiptirler. Yine pek çok İslâmcı parti eşitlik, yoksulluk gibi kavramlar noktasında benzer düşüncelere sahiptirler. Tunus'un yakın dönem tarihine baktığımız kısımdan da anlaşılacağı üzere pek çok İslâmcı parti Tunus'un ekonomik kaynaklarının halka dağıtılmadığı noktasında hem fikirdir. Cephet'ül İslah, Adalet ve Kalkınma Partisi, Hizb'el Asala gibi partiler bu görüşü açıkça ifade etmekte hatta Merhamet Partisi devlet başkanının halkın yararına çalışması gerektiği fikriyle bu noktaya daha fazla yoğunlaşmaktadır.

Kaynakça

“Ennahda Party”, *Encyclopedia Britannica*, 01.11.2023, (Çevrim içi)

<https://www.britannica.com/topic/Ennahda-Party>, 04.01.2023.

“Hizb Ar-Rahma (Hr)/ Tunesien”, *Phillips Universitat Marburg*, Januar, 2015

- “Obituary: Zine al-Abidine Ben Ali”, *BBC News*, 19.09.2019, (Çevrim içi) <https://www.bbc.com/news/world-africa-12196679>, 18.10.2023.
- “Obituary: Zine al-Abidine Ben Ali”, *BBC*, 19.11.2019, (Çevrim İçi) <http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-12196679>, 18.01.2021
- “Tunisia grants license to Islamist Salafi party for first time”, *Alarabia News*, 11.05. 2012, (Çevrim İçi) <https://english.alarabiya.net/articles/2012/05/11/213499>, 17.11.2023.
- “Tunisie : “Hizb Errahma”, un autre parti islamiste au Parlement”, *Escapce Manager*, (Çevrim içi) <https://www.espacemanager.com/tunisie-hizb-errahma-un-autre-parti-İslâmîste-au-parlement.html>, 8.04.2021.
- “Tunus’ta Siyasi Yasaklama”, *Haberler.com*, 16.08.2016, (Çevrim İçi) <https://www.haberler.com/tunus-ta-siyasi-yasaklama-8704310-haberi/>, 18.01.2021.
- Affan, M. (2016). “Nahda Hareketi Seküler Bir Parti mi?”, *Al Sharq Strategic Research*, 14.06.2016, (Çevrim içi) <https://research.sharqforum.org/tr/2016/06/14/nahda-hareketi-sekuler-bir-parti-mi/>, 23.01.2021.
- Ahsan, M. (1993). “Cemaat-i Tebliğ”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.7, TDV Yayınları, İstanbul.
- Döner, G. (2014). *Ortadoğuda Büyük Çözülme, İlk kıvılcım Tunus Devrimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Dursun, H. R. (2016). *Otoriter Laiklikten Demokratik Laikliğe Türkiye ve Tunus’ta Din Devlet İlişkilerinin Dönüşümü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Eikesæth, N. (2003). *Islamism and Democracy Is the Tunisian En-Nahda an example of a Democratic Islamist Movement?*, University of Oslo, December.
- Fahmi, G. (2015). “The Future of Political Salafism in Egypt and Tunisia”, *Carnegie Middle East Center*, 16.11.2015, (Çevrim İçi) <https://carnegie-mec.org/2015/11/16/future-of-political-salafism-in-egypt-and-tunisia-pub-61871>, 15.11.2023
- Gökçen, A. (2015). *Bir Sosyal Hareket Olarak Tunus’ta En-Nahda Hareketi ve 2011 Tunus Devrimi Üzerine Etkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Güranlı, Z. (2011). “Davutoğlu’na Tunus’ta AK Parti sürprizi”, *Hürriyet*, 22.02.2011, (Çevrim içi) <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/davutogluna-tunusta-ak-parti-surprizi-17084811>, 18.11.2023.
- <http://errahmah.com/file/program-parti-errahma.pdf>, (Çevrim içi) 8.04.2021
- <http://errahmah.com/abouts>, (Çevrim içi) 8.04.2021.
- <https://www.marefa.org>, (Çevrim içi) 31.01.2021.
- <https://www.marefa.org>, (Çevrim içi) 15.12.2023.
- Kalabalık, A. A. (2011). “Tunus Devriminin Arkasındaki İslami Hareketler”, *Dünya Bülteni*, 24.01.2011, (çevrimiçi) <https://www.dunyabulteni.net/haber-analiz/tunus-devriminin-arkasindaki-islami-hareketler-h144287.html>, 18.11.2023
- Kavas, A. (2012). “Tunus”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 41, TDV Yayınları, İstanbul, 2012.

- Kılavuz, M. T.; Mercan, M. H. ve Güder, S. (2014). *Ortadoğu'da İslamcı Siyaset: Değişim Sürecinde Müslüman Kardeşler ve Nahda*, İlke Eğitim Kültür Derneği Yayınları, İstanbul.
- Köktaş, R. (2015). *Tunus'ta Yükselen Bir Dinamik Olarak Selefi Hareket*, ORMER Perspektif Serisi, No: 11, Nisan.
- Louden, S. R. (2015). "Political Islamism in Tunisia: A History of Repression and a Complex Forum for Potential Change", *Journal of Islamic and Middle Eastern Multidisciplinary Studies*, 4(1).
- McCarthy, R. (2023). "Hizb Al-Taḥrīr Tunisia", *Encyclopaedia of Islam*, 3th. ed. Kate Fleet et al. Brill Academic Publishing.
- Murphy, E. (2023). "Habib Bourguiba", *Encyclopaedia Britannica*, 30.07.2023, (Çevrim içi) <https://www.britannica.com/biography/Habib-Bourguiba>, 04.12.2023.
- Özkoç, Ö. (2019). "Tunus'ta Demokrasiye Geçiş Süreci ve En-Nahda'nın İdeolojik Dönüşümü", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 74 (3), ss. 689 – 718.
- Reichinnek, H. (2015). "Hizb Al-Asala (Ha) & Hizb Ar-Rahma (Hr) / Tunesien", *Phillips Universität Marburg*, Januar, 2015
- Sakınan, H. (2020). "Tunus'un Yakın Tarihi", *Stratejik Ortak*, 09.01. 2020, (Çevirim İçi) <https://www.stratejikortak.com/2020/01/tunus-tarihi-turkiye-iliskileri.html>, 16.10.2023.
- Sayın, Y. (2019). "Arap Baharı ve Tunus'un Yasemin Devrimi'ni Yeniden Anlamak", *International Journal of Politics and Security*, 2019, 1(2), ss. 104-121.
- Schäfer, I. (2015). "The Tunisian Transition: Torn Between Democratic Consolidation and Neo-Conservatism in an Insecure Regional Context", *European Institute of the Mediterranean*, Barcelona.
- Soykan, F. (2012). "Tunus", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Çevrim içi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/tunus>, 04.12.2023
- Zelin, A. Y. (2012). "Who is Jabhat al-Islah?", *Carneige Endowment for International Peace*, 18.07.2012, (Çevirim içi) <https://carnegieendowment.org/sada/48885>, 18.11.2023.

BU SAYFA BOŞ BIRAKILMIŞTIR